

Nederland in het interbellum

In *ESB* van 17 februari 1988 bespreekt prof. dr. J.L. van Zanden onze recente publikatie waarin herziene macro-gegevens voor het interbellum worden gepresenteerd¹. Hij spreekt zijn waardering uit voor het cijfermateriaal, maar gaat op de wijze van samenstelling niet in. Wel gaat hij in op onze bespreking van de economische ontwikkelingen die uit de herziene gegevens blijken. Wij vergeleken deze met die vanaf 1969. Daarbij geven wij geen beoordeling van het gevoerde beleid – het door Van Zanden aangehaalde *NRC*-artikel was met een dosis journalistieke vrijheid geredigeerd, in onze publikatie

komt de naam Colijn niet voor – maar beschrijven de feitelijke ontwikkelingen in beide perioden op een overeenkomstige manier. Dit was mogelijk omdat nu voor het eerst macro-gegevens voor het interbellum beschikbaar zijn die conceptueel volledig vergelijkbaar zijn met die voor de periode vanaf 1969. Bij de beschrijving van de ontwikkelingen konden we bovendien rekening houden met de sterke en zwakke punten van de

1. G.P. den Bakker, Th.A. Huitker en C.A. van Bochove, *Macro-economische ontwikkelingen, 1921-1939 en 1969-1985*, CBS, 1987.

gegevens en met de grote hoeveelheid achtergrondinformatie die bij de herziening is gebruikt.

Op een aantal punten blijken de gegevens voor het interbellum andere economische ontwikkelingen te tonen dan die welke werden geschetst in bijvoorbeeld de bijdragen van gezaghebende economen aan de bundels *De Nederlandse volkshuishouding tussen twee wereldoorlogen* (Utrecht, 1952). Deze verschillen ontstaan deels doordat voor sommige variabelen de cijfers aanzienlijk zijn bijgesteld en doordat voor andere variabelen voor het eerst reeksen werden opgesteld. Deels worden de verschillen ook veroorzaakt door een andere interpretatie van de gegevens; de economische geschiedenis van het interbellum was niet eerder beschreven en geïnterpreteerd vanuit het analytische kader dat de Nationale rekeningen bieden. Wel was, zoals ook Van Zanden aangeeft, het historische beeld op sommige punten al eerder bijgesteld; bijvoorbeeld door P.W. Klein die er op wees dat de bezuinigingen in de jaren dertig niet zo stringent waren als lang werd gesteld. Maar ten dele komen wij ook tot bijstellingen in het historische beeld die niet eerder werden aangebracht. Met twee daarvan is Van Zanden het oneens.

In de pas

Ten eerste betreft dat onze conclusie dat, anders dan traditioneel verondersteld, Nederland in economisch opzicht in de jaren dertig redelijk in de pas liep met het buitenland. Wij komen tot die conclusie door de volumegroei van het bruto binnenlands product te vergelijken met de groei in een aantal landen-groepen (de huidige EG- en OECD-landen). Van Zanden vergelijkt de ontwikkeling van het bbp (of bnp) per hoofd van de bevolking. Door de betrekkelijk snelle demografische groei in Nederland valt de vergelijking dan ten nadele van Nederland uit. Het is echter de vraag of de ontwikkeling van het bbp per hoofd relevant is bij de analyse van de conjunctuur. Als het gaat om de lange termijn moet de economische ontwikkeling natuurlijk worden geplaatst tegen de achtergrond van de groei van de bevolking. Maar het is voor de *conjuncturele* ontwikkeling in de jaren dertig van zeer beperkt belang dat de bevolkingsgroei in Nederland in het interbellum 1,3% per jaar was en in de overige huidige EG-landen 0,7%².

Van Zanden stelt ook, op grond van materiaal dat A. Maddison bijeenbracht, dat de ontwikkeling van de werkloosheid in Nederland ongunstiger was dan die in het buitenland. De definitie van arbeidsaanbod en de wijze van registra-

tie verschillen echter zelfs nu nog van land tot land en veranderen per land bovendien zo nu en dan. Dat maakt internationale vergelijking van zowel niveaus als ontwikkelingen moeilijker in het geval van de werkloosheid dan in dat van bijvoorbeeld het bbp. In de jaren dertig spelen deze problemen nog sterker dan nu. Om die reden hebben wij de trends in de werkloosheid buiten beschouwing gelaten. Natuurlijk zou het zeer gewenst zijn om de werkloosheid in de beschouwing te betrekken; dat deze, hoe ook gedefinieerd, in de jaren dertig een dramatische omvang had is geen punt van discussie. Voor de beschrijving en vergelijking van de conjuncturele ontwikkelingen is daarbij het arbeidsvolume (de arbeidsvraag) de belangrijkste grootte, omdat het arbeidsaanbod sterk door de eerder genoemde (structurele) demografische ontwikkeling werd beïnvloed. De arbeidsvolume-gegevens voor het interbellum vertonen echter ook een aantal statistische gebreken. Daarom zijn we momenteel bezig om deze gegevens te herzien.

Wisselkoers

Het tweede belangrijke punt waarop Van Zanden met ons van mening verschilt, betreft de gevolgen van het verloop van de wisselkoers in de jaren dertig. Economisch-historici stellen vrij algemeen dat het economische herstel is belemmerd doordat niet in 1933 (het jaar dat historici vaak noemen omdat Colijn toen minister-president werd) de gouden standaard werd losgelaten en, daarmee, de gulden gedevalueerd. Wij constateerden echter dat:

- het saldo op de lopende rekening in 1934 ook zonder devaluatie sterk verbeterde;
- hetzelfde saldo in 1936, toen men in september uiteindelijk toch tot loslaten van de gouden standaard gedwongen was, fors *positief* was;
- vervolgens in 1937 bij in- en uitvoer prijsstijgingen opraden die sindsdien niet meer zijn overtroffen, zelfs niet in 1974, na de eerste oliecrisis;
- in 1934 het bbp in Nederland, mogelijk ten gevolge van de wisselkoers- en prijsbeleid, enigszins daalde terwijl het elders toenam, maar dat in 1935 en 1936 een krachtig herstel van de economische groei optrad;
- in 1938, na de oververhitting van 1937, een terugval plaatsvond die veel sterker was dan de lichte recessie die zich in de meeste Europese landen voordeed.

Daarmee blijkt het vasthouden aan de gouden standaard in 1933/1934 het herstel niet belemmerd te hebben; wel

lijkt, daarentegen, het uiteindelijke loslaten van de gouden standaard nadellige gevolgen te hebben gehad. Met deze beide conclusies kan Van Zanden zich niet verenigen. Op een aantal kernpunten van ons betoog gaat hij echter niet in. Zo laat hij de ontwikkeling van het saldo op de lopende rekening buiten beschouwing. Daardoor is het voor hem niet duidelijk waarom na de devaluatie de gulden al snel weer in waarde begon te stijgen; op dat punt beveelt hij nader onderzoek aan. Die stijging is echter niet verwonderlijk bij een positief saldo op de lopende rekening van 2,2% van het bbp in 1936, 3,0% in 1937 en 3,8% in 1938.

Op één element van ons betoog gaat Van Zanden wel direct in: de terugval in 1938. Hij stelt dat 1938 geen 'echt malaise-jaar' was. Dat baseert hij op de forse toeneming van de investeringen in vaste activa in dat jaar en op de lichte toeneming van de consumptie. De toeneming van de investeringen reflecteert echter de investeringsbeslissingen die in 1937 waren genomen. Dit geldt zeker voor de investeringen in gebouwen (inclusief woningen) en schepen, die f 123 mln. van de f 178 mln. toeneming voor hun rekening nemen (een waardestijging met 41%), maar ook voor een belangrijk deel voor de overige investeringen die in waarde met 27% toenemen. De omvangrijke investeringen die in 1938 gereed kwamen, zijn overigens voor een belangrijk deel verantwoordelijk voor de voorraadintering waarover Van Zanden zich verbaast: schepen en outillage in aanbouw worden eerst geboekt als voorraden onderhanden werk; bij installatie worden ze uit de voorraden overgebracht naar de investeringen.

De toeneming van de consumptie, de tweede reden waarom Van Zanden 1938 niet als een malaise-jaar ziet, was een van de geringste die ooit in vredetijd is geregistreerd; in de jaren dertig was alléén in 1934 het verloop van het volume van de consumptie ongunstiger. De stabilisatie van de consumptie ondanks inkomensdalingen ging gepaard met ontsparring. De geringe toeneming van de consumptie die uiteindelijk resulteerde, leidde niet tot productiegroei maar was een tweede oorzaak van de voorraadinteringen. De productie daalde namelijk zeer aanzienlijk: de daling van het volume van het bbp met 3,2% is, na de daling in 1931, de sterkste die vanaf de eerste wereldoorlog tot nu toe in vredetijd is opgetreden.

2. D. Kirk, *Europe's population in the interwar years*, League of Nations, 1946.

Concurrentiepositie

Van Zanden bespreekt verder niet het betoog op basis van macro-gegevens dat tot onze conclusies leidt, maar hanteert andere gegevens om aan te tonen dat de wisselkoerspolitiek "bijzonder nadelig ..." was. Zijn analyse is een tweetrapsraket. Eerst geeft hij cijfers die moeten aantonen dat de Nederlandse concurrentiepositie in de jaren dertig sterk verslechterde door de wisselkoerspolitiek; vervolgens stelt hij dat daardoor de marktaandelen in de invoer van onze voornaamste handelspartners fors terugliepen. Bij beide elementen in zijn betoog is een aantal kanttekeningen te maken.

Tot een verslechtering van de concurrentiepositie concludeert Van Zanden op grond van de ontwikkeling van groothandelsprijzen, kosten van levensonderhoud en lonen in Nederland ten opzichte van het buitenland. Voor deze drie indices geldt echter dat ze als indicator voor de internationale concurrentiepositie niet representatief zijn, omdat ze een groot gewicht toekennen aan goederen en diensten die niet uitgevoerd werden en waarvan de invoer via hoge tarieven en quoteringen beperkt werd. Dit blijkt ten aanzien van beide genoemde prijsreeksen direct als vergeleken wordt met de uitvoerprijzen. De groothandelsprijsindex³ daalde van 1930 tot en met het devaluatiejaar 1936 met 28%, de kosten van levensonderhoud³ met 20%, maar de uitvoerprijzen met 48%. Gemeten in buitenlandse valuta daalde de Nederlandse uitvoerprijs van 1930 tot en met 1936 met 25%, de werelduitvoerprijs met 29%. Tot een "dramatische verslechtering" van de concurrentiepositie kan dus niet worden geconcludeerd.

Ook Van Zandens loonindices zijn voor de concurrentiepositie niet representatief. In de eerste plaats zijn ze, zoals hij zelf al aangeeft, op vrij weinig materiaal gebaseerd. Maar belangrijker is dat de betrekkelijke uniformiteit van de loonontwikkelingen tussen bedrijfsklassen een naorlogs verschijnsel is. In de jaren dertig was de differentiatie veel groter. Zo daalden de lonen (per dienst) van bovengrondse mijnarbeiders van 1930 tot en met 1936 met 10%, van ondergrondse mijnarbeiders met 14%, de uurlonen in de metaalindustrie met 26% en de regelingslonen in de landbouw met 31%.³ Hier is een directe samenhang met de aandelen in de uitvoer van goederen in 1930 zichtbaar: brandstoffen 6%, machines 11%, voeding 40%.³ Om de voor de concurrentiepositie relevante lonen te analyseren is dus een gedifferentieerde aanpak nodig. Momenteel werken wij aan de samenstelling van loongegevens per bedrijfsklasse; met behulp van de input-outputtabel

die voor 1938 beschikbaar is zou vervolgens de voor de uitvoer relevante loonontwikkeling nagegaan kunnen worden.

Als nu de Nederlandse concurrentiepositie nauwelijks verslechterde, wat is dan de oorzaak van de door Van Zanden geconstateerde daling van het Nederlandse marktaandeel in de invoer van de meeste van de elf belangrijkste handelspartners? Om deze vraag te beantwoorden kan worden teruggegrepen op de voortreffelijke League of Nations-studie uit 1942, waarin voor het eerst matrices voor de wereldinvoer en -uitvoer worden opgesteld, en wel voor 1928, 1935 en 1938⁴. Er is inderdaad sprake van een daling van de marktaandelen. Als we het percentage van de invoer van ieder van de genoemde elf landen dat in 1928 uit Nederland afkomstig was op 100 stellen, dan was dit in 1935 gemiddeld (ongewogen) voor de genoemde elf landen gedaald tot 82; in 1938 was dit weer toegenomen tot 89. Maar precies hetzelfde verschijnsel doet zich voor ten aanzien van de invoer afkomstig uit de meeste andere industriële landen. De indices van de marktaandelen van het Verenigd Koninkrijk en Ierland (die al in 1931 de gouden standaard verlieten) daalden tot 90 in 1935 en 83 in 1938. Het percentage van de invoer van de elf landen dat uit industriële landen afkomstig was daalde gemiddeld (opnieuw op basis 1928=100) tot 90 in 1935 en 88 in 1938.

Niet alleen Nederland verloor dus een deel van zijn marktaandeel, alle industrielanden boekten op de invoermarkten van onze elf belangrijkste handelspartners omvangrijke verliezen, of ze nu de gouden standaard vroegtijdig hadden losgelaten dan wel tot het goudblok behoorden. Er was alleen een verschil in timing: in 1935 had de Nederlandse prijsaanpassing nog te kort door kunnen werken, in 1938 liep het Nederlandse marktaandeel weer volledig in de pas.

De oorzaak van de daling van de marktaandelen van de industriële landen ligt in de structurele ontwikkeling in de wereldhandel in de jaren dertig. De al eerder genoemde hoge invoerrechten en lage quota verstoorden de wereldhandel grondig. Maar deze verstoring was niet uniform: grondstoffen en halffabrikaten werden er minder door getroffen dan voedingsmiddelen en eindproducten. In de wereldinvoer van goederen daalde het aandeel van de voedingsmiddelen dan ook van 26% in 1928 tot 23% in 1937, dat van industrieproducten van 38% tot 36% terwijl dat van grondstoffen toenam van 36% tot 41%. Daarbij was de Nederlandse uitgangspositie ongunstig: de Nederlandse uitvoer bestond in 1928 voor 47% uit voedingsmiddelen, voor 34% uit industrieproducten en voor slechts 19% uit

grondstoffen en halffabrikaten. Deze samenstelling was ongunstiger dan bij enige andere groep van industriële landen met uitzondering van het Verenigd Koninkrijk. In dat licht gezien is het verloop van de Nederlandse marktaandelen in de elf landen niet ongunstig. Daar komt nog bij dat Nederland, onder meer door de uitvoer naar andere markten te verleggen, zijn aandeel in de totale wereldmarkt wist te handhaven: in 1928 was 2,9% van de wereldinvoer uit Nederland afkomstig, in 1935 2,7% en in 1938 2,8%. Deze verschillen vallen binnen de foutenmarges van de gegevens.

Slot

Van Zandens betoog blijkt nog geen aanleiding te geven om onze conclusies met betrekking tot de gevolgen van het verloop van de wisselkoers te wijzigen. Daarmee wil niet gezegd worden dat deze conclusies als definitief beschouwd moeten worden. Ze vatten slechts het beeld samen dat door de ontwikkeling van de macro-grootheden wordt gesuggereerd. Een analyse van de onderliggende causale relaties valt buiten onze competentie maar lijkt wel zeer zinvol. Daarbij verdient, omdat het om conjunctuuranalyse gaat, wellicht vooral de ontwikkeling in afzonderlijke jaren de aandacht. Van Zanden vestigt er terecht de aandacht op dat de bijstellingen die wij aanbrachten in de gegevens voor de afzonderlijke jaren veel groter zijn dan die in de periodegemiddelden; onze conclusies zijn vooral op deze macro-gegevens voor afzonderlijke jaren gebaseerd. Analyse van de jaarlijkse ontwikkelingen op een meer gedesaggregeerd niveau kan mogelijk meer zicht geven op de causale verbanden. Nog te publiceren detailgegevens zouden daarvoor aanknopingspunten kunnen bieden; daarbij gaat het om gegevens die aan de reeds verschenen publikatie ten grondslag liggen en om materiaal dat, zoals aangegeven, nu wordt samengesteld.

**G.P. den Bakker
C.A. van Bochove**

De auteurs zijn verbonden aan de studiedienst Nationale rekeningen van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Ze schrijven op persoonlijke titel.

3. *Zestig jaren statistiek in tijdreeksen*, CBS, 1959.

4. *The network of world trade*, League of Nations, 1942.

Aangezien ik in ander verband uitvoeriger op deze problematiek hoop in te gaan, kan mijn reactie tot enkele opmerkingen beperkt blijven.

Deed Nederland het in de jaren dertig relatief slecht? De cijfers van de CBS-studie wijzen onmiskenbaar in die richting. De groeivoet van het bbp overtrof in de jaren 1921-1929 nog de gewogen groeivoet van de handelspartners, de (latere) EG en de OECD, maar viel in de jaren dertig terug tot beneden het peil van deze groepen landen. Tussen 1929-1939 was de groeivoet van het bbp zelfs minder dan de helft van die van de EG en van de handelspartners als geheel. In West-Europa deden alleen de andere goudbloklanden België, Zwitserland en Frankrijk het in deze jaren slechter. Dat de economische groei in Nederland in deze periode niet volslagen uit de pas liep met de rest van West-Europa, kan dus grotendeels verklaard worden uit het feit dat ook andere landen de mijns inziens cruciale politieke fout maakten door aan de gouden standaard vast te houden.

De vraag hoe veranderingen in de internationale concurrentiepositie het best gemeten kunnen worden, beantwoorden Den Bakker en Van Bochove wel erg eenvoudig. Ik heb onder meer gebruik gemaakt van gegevens over relatieve 'binnenlandse' prijzen en lonen omdat tijdgenoten het probleem in deze termen definieerden. De befaamde aanpassingspolitiek van de kabinetten-Colijn was in de eerste plaats gericht op het verlagen van de binnenlandse lonen en prijzen. J.M.Keynes is waarschijnlijk de eerste geweest die aan de hand van de gegevens over de relatieve kosten van levensonderhoud de concurrentiepositie van het Britse bedrijfsleven na de terugkeer tot de gouden standaard in 1925 analyseerde¹.

De relatieve exportprijzen geven weer welke prijzen exporteurs in rekening kunnen/moeten brengen om hun producten kwijt te raken. Zeker als de prijsvorming plaatsvindt op markten met min of meer homogene producten, is het waarschijnlijk dat de ontwikkeling van de exportprijzen van de verschillende landen weinig van elkaar zal verschillen; exporteurs uit landen met een relatief hoog kostenpeil, zullen dan genoeg moeten nemen met geringe winstmarges of verliezen. De ontwikkeling van de relatieve 'binnenlandse' prijzen en lonen geven veel beter een indruk van de ontwikkeling van de rentabiliteit van de productie voor de uitvoer of van import-vervangende goederen, en is daardoor wellicht als indicator van de ontwikkeling van de internationale concurrentiepositie te prefereren.

De ontwikkeling van deze indicato-

ren in Nederland sinds 1960 illustreert het verschil. De relatieve exportprijzen zijn sinds 1960 trendmatig gedaald, met alleen rond 1975 enige aarzeling in de trendbeweging, terwijl de relatieve lonen en binnenlandse prijzen tussen 1960 en 1977 met zo'n 20% zijn gestegen². Er is waarschijnlijk geen economie te vinden die meent dat de Nederlandse concurrentiepositie tussen 1960 en 1977 per saldo is verbeterd, waaruit opgemaakt kan worden dat het in ieder geval onjuist is om ons alleen op relatieve uitvoerprijzen te baseren. Een formele test van het verband tussen de relatieve 'binnenlandse' prijzen en het marktaandeel van de Nederlandse uitvoer voor de periode 1921-1939 laat bovendien zien dat dit verband statistisch significant is³.

Over de daling van het marktaandeel van de Nederlandse uitvoer moet het volgende opgemerkt worden. Globaal zijn in de jaren dertig twee succesvolle strategieën te onderscheiden om de crisis te keren. Een aantal grote landen slaagde er in om zich min of meer los te maken van de wereldmarkt en een naar binnen, op de interne markt gerichte groei te realiseren. Groot-Brittannië en in veel extremere mate Duitsland en Italië zijn daar voorbeelden van. Deze landen konden het zich permitteren een verdere daling van het marktaandeel van de uitvoer toe te staan, omdat de belangrijkste groei-impulsen van de vergroting van de binnenlandse vraag kwamen. Voor kleinere volkshuishoudingen als de Nederlandse was een dergelijke uitweg (waarschijnlijk) niet mogelijk.

De typische strategie van de succesvolle kleine economie was er op gericht het marktaandeel van de uitvoer te vergroten of ten minste te stabiliseren door valuta-concurrentie. Deze weg werd door de Scandinavische landen en het 'grote' land Japan in 1931 met het verlaten van de gouden standaard ingezet. Voor Nederland (en België en Zwitserland) was een dergelijke uitweg afgesloten omdat men aan de gouden standaard vasthield en met een daling van het uitvoeraandeel geconfronteerd werd. Voor een land als het Verenigd Koninkrijk was de daling van het uitvoeraandeel na 1928 een voortzetting van een veel oudere neergaande trend, voor Nederland en België was dit een merkwaardige breuk in een opgaande trend, die alleen door de gevoerde valutapolitiek verklaard kan worden⁴.

Voor kleine landen was de ontwikkeling van de uitvoer dus van fundamenteel belang; Nederland en de andere goudbloklanden deden het in dit opzicht veel slechter dan de kleine landen die de gouden standaard al in 1931 hadden losgelaten.

Op een aantal punten uit het commentaar van Den Bakker en Van Bo-

chove kan hier niet ingegaan worden. Het blijft een zeer intrigerend probleem dat de lopende rekening van de betalingsbalans na 1933 weer overschotten ging vertonen. Kwam dit door de daling van de binnenlandse vraag, het gevolg van de depressie, of door het op gang komen van importvervangende productie? Is het bbp wel bruikbaar als conjunctuurindicator of moeten we de analyse concentreren op de ontwikkeling van de industriële productie (die bijvoorbeeld in 1938 nog toeneemt en in 1932 veel sterker daalt dan het bbp)? Ik hoop dat het CBS, na dit rapport met de cijfers van de Nationale rekeningen in het interbellum, er spoedig in zal slagen de meer gedetailleerde, naar bedrijfsklassen en sectoren uitgesplitste gegevens die hieraan ten grondslag liggen te publiceren, zodat dit onderzoek verder verdiept kan worden.

J.L. van Zanden

1. J.M.Keynes, *The economic consequences of Mr. Churchill*, Londen, 1925; meer uitvoerig over de keuze van prijsgegevens: J.M.Keynes, *A treatise on money*, Londen, 1930, deel I, blz. 67-75 en D.E.Moggridge, *British monetary policy 1924-1931*, Cambridge, 1972, blz. 100-106.

2. Gegevens CPB en OECD en eigen berekeningen op grond daarvan.

3. De regressievergelijking ziet er als volgt uit:

$$m = 160,0 + 0,55t - 0,56k \quad R^2=0,65 \\ (16,27) (2,29) (5,03) \quad F=12,9$$

waarin m het ongewogen marktaandeel, k de relatieve kosten van levensonderhoud en t de tijd (1921-1938) voorstellen.

4. De regressievergelijkingen voor de ontwikkeling van het marktaandeel van de uitvoer van deze landen kunnen op grond van nog te publiceren onderzoek gegeven worden (symbolen als in noot 3):

$$VK: \quad m = 167,5 - 0,45k - 2,0 \quad R^2=0,86 \\ (7,59) (2,51) (9,71) \quad F = 47,3$$

$$België: m = 55,7 - 0,30k + 1,51t \quad R^2=0,77 \\ (3,54) (2,15) (5,97) \quad F=25,0$$

Rectificatie

In het artikel 'Bankbesparingen en fiscale informatieplicht' van drs. A.J.P. Rijkers in *ESB* van 23 maart 1988 is op blz. 316 de titel boven de grafiek weggevalen. Deze luidt: *Figuur. Bankbiljet-tencirculatie, in mrd. gld.*